

Školní psychologie a školní psychologové v České republice (stav v roce 2 000)

prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc.

Univerzita Karlova v Praze, Lékařská fakulta v Hradci Králové

Před časem jsme podávali zprávu o stavu školní psychologie v ČR a ta končila konstatováním: zdrženlivý optimismus (Mareš, 1998). Podívejme se odstupem času, co se podařilo a co nepodařilo udělat v České republice pro školní psychologii za poslední dva roky. Naše sdělení bude strukturováno do 6 částí: reálný stav v terénu, koncepce školní psychologie, příprava a další vzdělávání školních psychologů, školská legislativa a její připravované změny, stavovské dění, vztahy k dalším subjektům.

Reálný stav v terénu

Myšlenka o potřebě školního psychologa postupně zapouští kořeny i v českém školství. Rada škol si uvědomuje, že psychologické služby tohoto typu jsou potřebné; potíž je v tom, že dosud platná legislativa institut školního psychologa nezná. Pouze provizorním opatřením se ukázala snaha Institutu pedagogicko-psychologického poradenství Praha a následně MŠMT ČR řešit rozpor mezi stavem *de facto* a *de iure* metodickým pokynem pro školy. Mnohem účinnější cestu naznačila ředitelka brněnské pedagogicko-psychologické poradny. Připravila ve spolupráci se školským úřadem vzorové materiály pro ředitele škol, jak po pracovně-právní stránce legalizovat institut školního psychologa na škole. Navíc připravila a realizuje systém uvádění začínajících školních psychologů do praxe pod patronací pedagogicko-psychologické poradny. Slyšíte dobře – ředitelka velké poradny pomáhá rozvíjet školní psychologii. Ukázala, že při dobré vůli je tato cesta naprosto schůdná a přináší pozitivní vřem pěti stranám: škole (tj. žákům, učitelům, vedení školy), rodině, poradně, školnímu psychologovi i školské správě.

Přesný počet psychologů, kteří pracují většinu času na školách a hlásí se k institutu školního psychologa, dosud v České republice neznáme. Důvodů je několik: část psychologů formálně patří k poradnám, část psychologů má částečný pedagogický úvazek a je vedena jako učitelé, část psychologů je – z výše zmíněných legislativních důvodů – tabulkově zařazena („ukryta“) ve specifických kolonkách, část psychologů není zaměstnanci školy a pracují na smlouvu. J. Zapletalová se pokusila prostřednictvím Učitelských novin oslovit psychology, kteří se považují za školní psychology, ale odezva nebyla výrazná. Pokud bychom se přece jen pokusili o hrubý odhad celkového počtu školních psychologů na všech stupních a typech škol mohl by se pohybovat mezi 50-90 osobami.

Koncepce školní psychologie

V roce 1998 jsme formulovali 15 zásad pro školní psychologii v České republice. Zdá se, že níže uvedené zásady jsou dobrou základnou pro další vývoj, neboť jsou akceptovatelné jak širší psychologickou veřejností působící v terénu, tak představiteli poradenské psychologie a představiteli fakult. Ukázalo se to na velkém semináři o školní psychologii, který z iniciativy J. Zapletalové proběhl v roce 1999 v rámci pravidelných poradenských dnů v Praze. Zde je jejich výčet a stručný komentář (Mareš, 1998):

- **Svébytnost v rámci systému, nikoli kompetitivnost.** Nejde a nemůže jít o konkurenci vůči dosavadním článkům psychologických služeb škole, ale spíše o doplnění článku, který zatím chyběl.

- **Komplementárnost.** Nejde o izolované aktivity, které školní psychologové provozují „vedle“, „mimo“, „separovaně“ od dosavadních psychologických aj. služeb, ale o aktivity, které předpokládají a vyžadují trvalou spolupráci všemi směry (předávat dál, přebírat do své péče)
- **Širší klientela.** Práce školního psychologa zahrnuje relativně široké spektrum klientů (nejen žáka a jeho rodiče, ale také školní třídy, party dětí, učitele jako jednotlivce a skupiny, učitelský sbor, školu jako celek)
- **Variabilnost pracovního zařazení.** Institucionálně jde o pluralitu možností (školní psycholog jako: pracovník školy; vyčleněný pracovník poradny; privátní školní psycholog; výhledově někteří mluví i o pracovníkovi regionálního školského pracoviště, ap.)
- **Variabilnost umístění pracoviště.** Lokálně jde o pluralitu možností (školní psycholog mající pracovnu na jediné škole, kde působí, školní psycholog působící na více školách a mající jednu či více pracoven, školní psycholog mající pracovnu mimo školy, ale tak aby jeho služby byly dostupné více školám ap.)
- **Specifické akcenty práce.** *Těžiště* jeho práce zřejmě spočívá v primární prevenci, včasné depistáži a včasné intervenci u případů, na které stačí (výhodou může být identifikování problému v momentě jeho vzniku nebo v rané fázi), v ovlivňování výchovně-vzdělávací koncepce práce školy atp. Což ovšem neznamená, že se jeho odborná práce omezuje pouze na tyto aktivity.
- **Přiblížení služeb klientům.** Snadná a rychlá dostupnost psychologa pro klienty, kteří psychologické služby potřebují; bez dlouhých objednacích lhůt, bez příp. dojíždění rodičů s dětmi do vzdálené poradny, bez nebezpečí z prodlení u akutních případů.
- **Snadnější mezilidské vztahy.** Snadnější navázání kontaktů s klientem na základě toho, že jej klient zná z pobytu na škole a důvěřuje mu. Navodí se atmosféra důvěry, včetně možnosti uplatnit výběrově i klinické postupy.
- **Bohatost poskytovaných služeb.** Široké spektrum poskytovaných aktivit: nejen prevence, diagnostika a intervence, ale také vzdělávací a výcvikové aktivity pro žáky, učitele, rodiče, akce ve volném čase, zážitková setkání ap.
- **Specifičnost řešených problémů.** Svěbytné spektrum řešených problémů dané provozem školy, zachycováním problémů žáků, učitelů v rané fázi, možností pomáhat žákům také zprostředkovaně přes změny na straně učitelů, sboru, školy ap.
- **Specifičnost přípravy na povolání.** Svěbytná pregraduální příprava, zejména ve vyšších ročnících studia, včetně praxe a svěbytná postgraduální příprava.
- **Specifičnost používaných metod.** Svěbytné metodické instrumentarium umožňující psychologovi mj. diagnostikovat průběh a kvalitu vyučovacího procesu, klima školní třídy, učitelského sboru, práci učitelů a žáků s kurikulem, činnost žáků během hodiny atd.
- **Vhled psychologa do chodu instituce.** Těsná spolupráce se školou a všemi jejími členy „zevnitř“, znalost „lokálních poměrů“, tedy i citlivost a adresnost jeho působení, minimalizace možných rizik.
- **Pružnost reagování na změny.** Okruh služeb a spolupráce není do detailu předepsána, nadekretována „shora“, vzniká a rozvíjí se, modifikuje se „zdola“, podle potřeb terénu a zvláštností konkrétních škol.

- **Složitost jeho sociální role.** V návaznosti na výše řečené plyne, že školní psycholog má u nás neustálenou sociální roli. Tato okolnost může být pro silné osobnosti výhodou, pro slabší osobnosti zdrojem neustále řešených dilemat až traumat.

Příprava a další vzdělávání školních psychologů

Svébytná **pregraduální** příprava školních psychologů v České republice zatím neexistuje. Nejblíže k profesi školního psychologa (jak obsahem studia, systémem praxí, tak možnostmi uplatnění) má obor „psychologie-speciální pedagogika“, který byl akreditován na Pedagogické fakultě UK Praha a zajišťuje ho Katedra školní a pedagogické psychologie pod vedením doc. S. Štecha. Na řadě dalších fakult se součástí kurikula stává samostatný předmět „školní psychologie“. Uvedme bez nároku na úplnost studium oboru psychologie na FF UK Praha, FF MU Brno, dále studium „učitelství psychologie v kombinaci s dalším oborem“ na Ped F ZČU Plzeň (garantuje doc.Miňhová).

Za velký úspěch považujeme, že se po dlouhé přípravě, opakovaných koncepčních diskusích a nelehkých organizačních jednáních podařilo v České republice připravit čtyřsemestrové rozšiřující postgraduální studium školní psychologie. Má nejméně dvě příznivé charakteristiky: a) na jeho přípravě se podílely čtyři instituce - Pedagogická fakulta UK Praha, Filozofická fakulta UK Praha, Asociace školní psychologie-česká sekce a Asociace poradenských pracovníků. Jinak řečeno: při přípravě se na spolupráci dohodli zástupci dvou fakult, představitelé poradenství v ČR a představitelé školní psychologie v ČR; b) *navržená* podoba studia (uvidíme jaká bude realita) jde dál oproti bratislavskému systému ve větší nabídce témat, hlubší provázanosti témat, důslednější vazbě na aktivity pod supervizí a ve větším důrazu na aktivní práci účastníků. Studium se mělo rozběhnout letos na podzim, ale informace o něm se zřejmě nedostaly včas adresátům, takže se do prvního běhu přihlásilo zatím méně osob vyhovujících kritériu absolvování akreditovaného studia psychologie, než je ekonomicky i odborně únosné minimum. (Velký zájem o studium měli absolventi oboru speciální pedagogika.) Kurs začne lednem roku 2001. Organizační zabezpečení celého studia bylo svěřeno PedF UK Praha, katedře doc. Štecha (pověřenou pracovnící je dr. A. Kucharská).

Školská legislativa a její připravované změny

Už bylo řečeno, že v r-2000 stále trvá stav, kdy česká školská legislativa nezná pojem „školní psycholog“.¹⁾ Naše aktivity se rozvíjely třemi směry: první směr byl připomínat každému ministrovi školství důležitost existence školního psychologa; druhý směr byl podílet se na přípravě legislativního dokumentu, který by usnadnil situaci školního psychologa v rámci stávajícího školského zákona; třetí směr byl ovlivnit přípravu nového školského zákona.

Pokud jde o první směr, J. Mareš napsal jménem Asociace dopis novému ministrovi školství E. Zemanovi. Jak už to bývá, ministr postoupil dopis k vyřízení příslušnému odboru (psychologické služby spadaly pod odbor zvláštního školství). Přišla příznivá odpověď vedoucího odboru, která sdělovala, že MŠMT ČR na příslušných materiálech ve spolupráci s IPPP pracuje a s institutem školního psychologa se počítá.

¹⁾ Objevoval se pouze v katalogu prací Ministerstva práce a sociálních věcí ČR z r.1998. V současné době už v zákoně o pedagogických pracovnících z r. 2004 (který začal platit od 1.ledna 2005) už figuruje **psycholog školy** a školní poradenské pracoviště.

Pokud jde o druhý směr – příprava nového dokumentu v rámci stávajícího školského zákona - tři členové Asociace (J. Zapletalová, J.Mareš, S. Štech) se podíleli na přípravě návrhu dokumentu pro MŠMT ČR, především formou návrhů, připomínek a konkrétních doplňků. Návrh vytvořil příslušný resortní ústav – Institut pedagogicko-psychologického poradenství Praha. S podobou návrhu se mohou zájemci seznámit v časopise Školský psycholog r.1999. Pod návrhem byl podepsán a návrh ministerstvu předkládal ředitel Institutu pedagogicko-psychologického poradenství (IPPP) dr. Bartošek. Po personálních i kompetenčních změnách zřejmě neměl na ministerstvu už neměl silnou pozici a návrh byl odložen, nebyl vůbec projednán. Během letních měsíců roku 2000 vznikl nový návrh, který měl být projednáván poradou MŠMT ČR v září 2000.

Sám IPPP hledá nyní svou identitu pod vedením nového ředitele MUDr. P. Ježka. Opakovaná setkání s novým ředitelem (J. Zapletalová, J.Mareš) byla zajímavá a nadějná.²

Podívejme se ještě na třetí směr našich snah – vstupování do příprav nového školského zákona. Zde je situace nejméně přehledná. Čas od času jsme vyzváni různými lidmi k podávání námětů, k připomínkování různých materiálů, v různé fázi jejich připravenosti, ale celkové obrysy koncepce psychologických služeb škole jsou nám nejasné. Obecně řečeno – podle konstelace personální i odborné – se koncepce mění nejen v čase (často z týdne na týden), ale i v základních východiscích. Naznačíme jen některé zaslechnuté varianty: zrušení školního psychologa a jeho podřízení poradnám; zrušení poraden a přiblížení psychologických služeb škole; zrušení samostatných okresních poraden a vytvoření jediné krajské poradny s odloučenými pracovišti v terénu atd.

Kromě práce na novém školském zákoně se usilovně pracuje na výhledové koncepci českého školství s dlouhodobým výhledem. Dokument, který má vzniknout a být předložen k široké diskusi, nese název *Bílá kniha*. Vedoucím celého týmu byl zpočátku poradce ministra školství ing. Koucký, nyní vede tým nový poradce ministra prof. Kotásek. Budeme se snažit, aby také v tomto koncepčním dokumentu nechyběly pasáže věnované psychologickým službám škole.³

Z toho, co bylo řečeno, je zřejmé, že zakotvit legislativně školního psychologa není a zřejmě nebude snadné. Nyní proběhly další personální změny na úrovni náměstka ministra pro základní školství a nevíme, s jakými stanovisky nový náměstek vstoupí do dokončování školského zákona.

Stavovské dění

Jisté víte, že v r.1997 vznikla česká sekce Asociace školní psychologie. Bylo tomu proto, že jsme potřebovali vystupovat jako partner pro jednání s MŠMT ČR a Asociací poradenských pracovníků. Předtím nás několikrát vedoucí pracovníci různých institucí odbyli s tím, že pro ně Asociace sídlící na Slovensku není závazný partner. Při konstituování české sekce byl zvolen i výbor, v jehož čele byl J.Mareš. Výbor se sešel pouze dvakrát, většinu dalších jednání vedl předseda individuálně s jednotlivými členy výboru. Zásadnější otázky se řešili na „velkém“ výkonném výboru společné Asociace. Tato situace nebyla dobrá, ale důvodů bylo několik: přetížení předsedy (dělal současně předsedu společné Asociace a stal se

² Po dr. Ježkovi převzala funkci ředitelky IPPP Praha dr. Zapletalová (sama školní psycholožka) takže se celou záležitostí podařilo dotáhnout do zdárné podoby.

³ Bílá kniha vyšla v r.2001 a byla schválena vládou ČR jako koncepční dokument o rozvoji školství v České republice. Do hlavní strategických doporučení se podařilo prosadit bod 3.3, který nese název: **Vytvořit systém diagnostického hodnocení žáků a rozšířit existující systém poradenství**. V jeho rámci je též formulace: „Vzhledem k tomu budou vytvořeny *organizační a materiální předpoklady* pro posílení a rozšíření existujících systémů pedagogicko-psychologického a profesního poradenství, včetně postupného zavádění funkce psychologů do škol.“ (Bílá kniha, 2001, s.93).

členem Akreditační komise vlády ČR, dokončoval k publikování dvě knihy), obtížnost najít místo a termín, který by vyhovoval většině členů výboru, nestejná ochota členů výboru pracovat naplno i pro Asociaci. Nově zvolený výbor české sekce snad bude pracovat operativněji.

Přesto můžeme konstatovat, že česká sekce jako celek pracovala dobře. Které aktivity můžeme uvést?

Jsou to pravidelné zlínské semináře o novinkách v pedagogické a školní psychologii. Získaly si své místo nejen v kalendáři, ale především ve stálém jádru aktivních účastníků. Navíc s ukazuje, že každoročně se část účastníků obměňuje, rozrůstá o další zájemce. Z každého semináře se zatím podařilo vydat sborník.

Je to pravidelné – byť někdy opoždující se – vydávání časopisu Školský psycholog. Jeho příprava i hrazení nákladů jde z financí české sekce. Díky J. Marešovi ml. byla zřízena a udržuje se také webová stránka naší Asociace, na níž jsou vystavena kromě zásadních dokumentů a aktualit i všechny vyšlá čísla časopisu. Její navštěvovanost měsíc od měsíce stoupá. Pokud se příspěvky neobměňují pravidelně, čtenáři webovské stránky už je urgují. Nyní se naskýtá možnost zřídit samostatnou webovou adresu, která by nebyla podřazena fakultě. Roční poplatek by činil kolem 1000,- Kč. Domníváme se, že by se to vyplatilo a navrhuje její znění „school-psychology.cz“.

Značnou pozornost jsme v uplynulém období věnovali přípravě nových diagnostických metod pro školní psychology. Jednak to byl český překlad a následná standardizace Woodcockova testu intelektových schopností. Nejvíce se na této práci – iniciované dr. A. Furmanem – podíleli prof. J. Mareš, dr. J. Zapletalová a dr. E. Vondráková s týmem spolupracovníků (Woodcock, Johnson, 1998). Za americkou stranu to byly Mary Ruef a Anna Muñoz-Sandoval. Na metodě se dále pracuje.

Z iniciativy prof. Mareše vznikla další metoda. Česká verze screeningového dotazníku CES měřícího sociální klima školní třídy (Mareš, 1998). K této metodě se podařilo ve spolupráci s dr. Beranem z Brna a dr. Skalskou z Hradce Králové vytvořit i české normy. Manuál vydal IPPP Praha a prof. Mareš ve spolupráci s touto institucí vede kurzy opravňující jejich absolventy pracovat s touto metodou. Kursů se účastní poradenští pracovníci, výchovní poradci a další zájemci. Osvědčení vydává IPPP Praha. Domníváme se, že je to jedna z cest, jak inovovat metodické instrumentarium školních psychologů.

Máme průběžně aktualizovanou databázi českých členů Asociace. Současná členská základna české sekce je 50 platících členů. Potěšitelné je, že přibývá nových členů a to mladších: jednak z terénu, jednak s řad studentů či čerstvých absolventů.

Vztahy k dalším subjektům

Asociace usiluje o to, aby se v české republice posilovalo postavení školní psychologie. kromě už uvedených aktivit je to systematické budování dobrých vztahů s různými subjekty. Bez nároku na úplnost a bez nároku na preference v pořadí uvedme alespoň ty nejdůležitější.

Nejcitlivější – podobně jako na Slovensku – jsou vztahy s poradenskými pracovníky. Zlepšení vztahů s Asociací poradenských pracovníků nastalo při přípravě postgraduálního kursu, kde bylo třeba se domluvit. Velmi mnoho ke zlepšení vztahů vykonala ředitelka brněnské poradny dr. Holčíková, protože – málo platné – činy přesvědčují lépe než sebelepší slova. Ukázala, že školní psycholog a poradenský psycholog mohou dobře spolupracovat, že

v principu nejde o to, kdo s koho, kdo vyhraje přežije, ale jde o spolupráci, neboť zdánlivá výhra jednoho, je ztrátou pro psychologické služba jako celek.

Velmi dobré jsou vztahy s Asociací základní školy, jejíž předseda mgr. F. Tomášek je nejen naším členem, ale aktivním propagátorem. Na vlastní škole jde příkladem, že se psycholog škole vyplatí.

Díky řadě školních psychologů se vytvořily velmi dobré vztahy s tiskem. Učitelské noviny, Učitelské listy jsou myšlenky školního psychologa nakloněny a jsou ochotny pro její propagaci mnohé udělat. Také odborný tisk (ponecháme-li stranou náš časopis Skolský psycholog) už vzal na vědomí existenci školní psychologie. Zejména časopis Pedagogika otevírá stránky našemu oboru již řadu let a předseda výkonné redakce doc. Štech publikuje na dané téma.

Pamatovali jsme na to, že sílící zájem o školní psychologii musí být fundovaně podložen odbornou publikací. Proběhlo předběžné jednání s nakladatelstvím Portál, které je ochotno vydat reprezentativní učebnici školní psychologie. Redaktory by byli J.Mareš a S. Štech a text by měl dvě hlavní části. Za prvé obecně přehledovou o historii a stavu oboru ve světě, o metodologických problémech atd., kterou by napsali přední světoví odborníci nebo by souhlasili s překladem svých nejlepších kapitol. Příslušné poplatky by zajistilo nakladatelství Portál. Za druhé speciální část, která by reflektovala lokální situaci v ČR a SR. Tu by napsali naši přední specialisté. Nepůjde jistě o rozsáhlý handbook školní psychologie analogický tomu, který nedávno vyšel v USA (Reynolds, Gutkin, 1999), ale o praktičtější zaměřený text. Smlouva s Portálem nebyla zatím podepsána, neboť bude třeba sehnat grant nebo sponzory či obojí.

O spolupráci se Slovenskou republikou nebudeme hovořit; je tradičně velmi dobrá a o tomto tématu se píše v pracích předsedkyně společné Asociace doc. E. Gajdošové.

Konečně je třeba otevřít kapitolu, která poukazuje na bolavá místa. Jsou přinejmenším dvě.

Jedno je pozice naší Asociace v rámci Unie psychologických asociací ČR. Zatím nejsme jejími členy a myslíme si, že nazrála doba, abychom o sobě dali více vědět. V rámci Unie působí i mnohem menší společnosti a sekce, často s menším dopadem pro praxi, ale ostatní psychologové o nich vědí, neboť svoji činnosti v odborných kruzích výrazněji propagují. Mají výhodu v tom, že jejich profese se nemusí teprve legislativně probíjovat.

Druhé bolavé místo je intenzivnější spolupráce se zahraničím. Je zatím spíše záležitostí individuální, než skupinovou. Byly zde již nabídky na spolupráci, které inicioval dr. Furman, který nyní žije v USA. Kontakt s německými psychology zhasl na nevhodném termínu, jazykové bariéry a přetíženosti těch, kteří nakonec jistou ochotu projevili. Možná spolupráce s Anglií a USA ztroskotala na uvolňování pracovníků a na nevyřešených cestovních nákladech. Dělbá práce v širším měřítku je dnes nutností. Možná, že mladší generace bude mít v tomto směru „volnější ruce“. Možná, že pro začátek bychom mohli zkusit internetové kontakty, pak vzájemné publikování a nakonec společné výzkumy a podíl na postgraduálním vzdělávání.

Přehled současného stavu školní psychologie jsme odstartovali závěrem bilance předchozí, která – jak se snad pamatujete - zněla: mírný optimismus. Jak vyjádřit bilanci dalšího dvouletí? Snad slovy mého autora K. Čapka: Novota, nová věc, je jistě něco nepřírozeného. Ale vynalézat, spolutvořit, spoluobjevovat novotu, tato činnost je nekonečně přirozená...novota oslovuje v tobě činnou a spontánní stránku (Čapek, 1969, s.21-22). A já dodávám - proto jsem i nadále optimistický.

Literatura

Čapek, K.: V zajetí slov. Praha, Svoboda, 1969, 214 s.

Mareš, J.: Situace školní psychologie v ČR. Školský psycholog 8, 1998, č.1, s.7-14.

Mareš, J.: Dotazník sociálního klimatu školní třídy CES. Manuál pro uživatele. Praha, IPPP 1998, 36 s.

Reynolds, C.R., Gutkin, T.B. (Eds.) Handbook of School Psychology. New York, Wiley 1999, 1200 s.

Woodcock, R.W., Johnson, M.B.: Woodcock-Johnson III - baterie testů kognitivních schopností - Czech International Edition. Allen, Riverside Publishing Company 1998.